

דתישבו

בס"ד

פרשת כי תשא, תשע"ז, מספר 1212

מצוות "מחצית השקל" והמטבעות שמצא רמב"ן בעכו

יוסף עופר

שמונים את העם. רמב"ן מזכיר את דברי רש"י שהשקל משקלו ארבעה זהובים. לדעת רש"י, הזהוב שנהג בזמנו ובמקומו שווה במשקלו לדינר הנזכר בדברי חז"ל, שהרי גם הזהוב של קוסטנטינא נקרא "דינר". הוא מביא את דברי הגאונים ובעל "הלכות גדולות" ואומר, שמדבריהם עולה שהדינרים שבתלמוד גדולים בשליש בקירוב מן הזהובים הנוהגים בזמנו (של הרמב"ן).

קביעת משקלו של השקל, ובחינת הדעות השונות שנאמרו בעניין בתקופות שונות – הן משימות קשות, משום שבכל דור ודור נהגו מטבעות אחרים ומידות משקל אחרות, וקשה לתאם ביניהם. לא פלא שרמב"ן התקשה בדבר, ואף שינה את דעתו, כמשתקף במהדורות השונות של פירושו.³ מה רבה הייתה שמחתו של רמב"ן בעת שגילה ממצא ארכאולוגי עתיק, שאפשר לו לבחון באופן ישיר את משקלו של השקל העתיק הנזכר בתורה. רמב"ן גילה בעכו מטבעות בערך של שקל ומטבעות אחרים בערך של חצי שקל. את דבריו בנושא זה ניסח במכתב מיוחד ששלח "לחכמי קטלונייא" (כלומר למקום שבו חי ושממנו יצא בדרכו לארץ). המכתב נזכר בדבריהם של כמה מן הראשונים,⁴ והוא פורסם כמה פעמים בבמות שונות. אביא פה את תחילת הדברים, בלי הדיון המסתעף מהם על משקל מטבע השקל:

אחר שהלך הרב הגדול ר' משה ב"ר נחמן ז"ל לעכו שלח משם מה שהוסיף על פירושו אלו לכתוב כל דבר ודבר על מקומו ושלח גם כן כתב זה:

ברכני יי' עד כה, שזכיתי ובאתי לעכו, ומצאתי שם ביד זקני הארץ מטבע כסף מפותח פתוחי חותם, מצדו האחד כעין מקל שקד ומצדו השני כעין צלוחית, ובשני הצדדין סביב כתב מפותח באר היטב. והראו הכתב לכותיים וקראוהו מיד, כי הוא כתב עברי אשר נשאר לכותיים, כמו שמוזכר במסכת סנהדרין (כא ע"ב). וקראו מן הצד האחד "שקל השקלים", ומן הצד השני

רבי משה בן נחמן (רמב"ן, 1194-1270) כתב את פירושו לתורה בהיותו בספרד. בסוף ימיו עלה רמב"ן לארץ; הוא הגיע לעכו בשנת 1267, וחי בה עד פטירתו בשנת 1270. רמב"ן הביא עמו לארץ עותק של פירושו לתורה, ובהיותו בארץ הוסיף לפירושו למעלה משלוש מאות קטעים. ברוב קטעי התוספות לא ניכר כי מדובר בתוספות מאוחרות לפירוש, אולם ניתן לגלות זאת על פי רשימות עדכון ששלח רמב"ן ושלחו אחרים לגולה, כדי שמי שבידו עותק של המהדורה הראשונה, יוכל לעדכן ולהשלימו. קטעי תוספת אחרים ניתן לזהות באמצעות השוואה של כתבי היד של הפירוש זה לזה.¹

בשני מקומות רמב"ן מספר על ממצאים שגילה בארץ, ושבעקבותיהם שינה את דעתו בנושאים פרשניים. המקום הראשון הוא בדיון על קבר רחל. בהיותו בספרד דן רמב"ן בביטוי "כַּבְרַת הָאָרֶץ" (בר' לה:טז), והציע לו כמה פירושים. אולם כשהגיע לארץ גילה, שהפירושים שהציע אינם מתאימים למציאות בשטח, שהרי קבר רחל נמצא בקרבת מקום לעיר בית לחם. רמב"ן הוסיף קטע לפירושו, וכתב:

זה כתבתי תחלה, ועכשיו שזכיתי ובאתי לירושלים, שבח לאל הטוב והמטיב, ראיתי בעיני שאין ממצבת רחל לבית לחם אפילו מיל, והנה הוכחש הפירוש הזה (פירוש רד"ק), וגם דברי מנחם (בן סרוק).

רמב"ן אינו מסתיר את שמחתו על שזכה ובא לארץ. הוא חוזר בו מפירושו הקודמים, ומציע בהמשך דבריו פירושים עדכניים לביטוי "כַּבְרַת הָאָרֶץ".²

המקום השני שבו רמב"ן מתייחס לממצא שגילה בארץ קשור לפרשתנו ולמצוות "מחצית השקל". בראש הפרשה (בפירושו לשמ' ל:יג) רמב"ן דן במשקלו של שקל הקודש הנזכר בתורה, ואשר כל אדם מישראל מצווה להביא את מחציתו בעת

* פרופ' יוסף עופר, המחלקה לתנ"ך ע"ש זלמן שמיר, אוניברסיטת בר-אילן.

¹ ראו: יוסף עופר ויהונתן יעקבס, **תוספות רמב"ן לפירושו לתורה שנכתבו בארץ ישראל**, ירושלים תשע"ג. הספר כולל מבוא מפורט ודיון פרשני בכ- 300 קטעי תוספת. הדברים שלהלן, על המטבעות שגילה רמב"ן, מבוססים על מאמרי, "מדוע טעה רמב"ן בקריאת הכתובת שעל מטבע השקל?", **תרביץ פ (תשע"ב)**, עמ' 261-264.

² ראו: עופר ויעקבס שם, עמ' 229-237.

³ ראו עופר ויעקבס שם, עמ' 336-340. רמב"ן הכניס בנוסח פירושו שני שינויים הקשורים במשקל דינר של ערביים, ובמשקל הדינרים שנהגו בדורו.

⁴ איגרתו של רמב"ן על המטבע שמצא נזכרת בדברי ר' יוסף אלבו (ספרד, 1380-1444; **ספר העיקרים**, ורשה תרל"ז, מאמר ג פרק טז, עמ' 235-236), ובדברי דון יצחק אברבנאל (1437-1508; בפירושו לשמות ל:יג).

זו, והשווה את הקריאה שהציג רמב"ן עם הכתוב על המטבע, אות אחר אות: האות יו"ד בכתב העברי העתיק דומה לאות ה"א בכתב השומרונים; האות שי"ן זוהתה כראוי בידי השומרונים; ואילו האות רי"ש בכתב העברי העתיק דומה לאות קו"ף בכתב השומרונים. השוואת שלוש האותיות הראשונות עולה אפוא יפה: השומרונים קראו "השק" במקום "ישר". אבל מכאן ואילך ההשוואה נתקלת בקושי. כיצד ייתכן שהשומרונים קראו במקום שתי האותיות אל"ף ולמ"ד שבמטבע את שלוש האותיות למ"ד יו"ד ומ"ם? והלוא אין כל דמיון בין האותיות הללו!

נראה לי להציע כי השומרונים קראו היטב את שתי האותיות האחרונות. הקריאה שעלתה להם היא אפוא "שקל השקאל" (במקום "שקל ישראל"). את הצורה המוזרה "שקאל" הם פירשו כצורת ריבוי של המילה "שקל", פירוש טבעי למי ששפתו היא השפה הערבית, שהרי משקל 'פעאל' (فعال) הוא משקל שכיח של הריבוי השבור בערבית. בתקופה הנדונה דיברו השומרונים ערבית. מקובל להניח שהארמית חדלה להיות מדוברת בפייהם בשלהי המאה האחת-עשרה, ומאז שימשה אצלם רק כשפת כתיבה. השומרונים קראו אפוא את הכתובת שעל המטבע "שקל השקאל" ופירשו לשואליהם את משמעה: "שקל השקלים". אין פה אפוא קריאה ישירה של הכתובת, אלא מעין תרגום או פירוש שלה.

מכל מקום למדנו מדברי רמב"ן, מה רבה חשיבותם ותרומתם של ממצאים גאוגרפיים וארכאולוגיים להבנת המקרא מבחינה פרשנית ואף מבחינה הלכתית.

שרטוט של מטבע השקל עם תעתיק הכתובות – מתוך ספרו של ר' עזריה מן האדומים

הדף השבועי מופץ בסיוע קרן הנשיא לתורה ולמדע, ומופיע גם באתר המידע של אוניברסיטת בר-אילן בכתובות:
<http://www.biu.ac.il/JH/Parasha>
כתובת דוא"ל של הדף: dafshv@mail.biu.ac.il
f [הדף השבועי - אוניברסיטת בר אילן](#)
יש לשמור על קדושת העלון

עורך: פרופ' יוסף עופר
עורכת לשון: רחל הכהן שיף

ירושלים תשס"ו, עמ' 110.

"ירושלם הקדושה". ואומרים כי הצורות מקלו של אהרן, שקדיה ופרחיה, והצורה השנית צנצנת המן.

רמב"ן פותח בלשון דומה לזו שכתב בפירושו על קבר רחל, "זכיתי ובאתי לעכו". הוא מקדים למשפט זה את המשפט "בְּרַכְנִי ה' עַד לָהּ", המבוסס על יהושע יז:יד ("אֲשֶׁר עַד לָהּ בְּרַכְנִי ה'"), בשינוי סדר היוצר חרוז ומשחק מילים: לשון "עד לה" נופל על לשון "עכו". רמב"ן מתאר בפירוט את מה שמצויר בשני צדי המטבע, ואת מה שכתוב משני צדיו. לצורך קריאת הכתובות שעל המטבע, שנכתבו בכתב העברי העתיק, נעזר רמב"ן בשומרונים, שהכתב שלהם קרוב לכתב העברי העתיק, אף שאינו זהה לו.

בהמשך דבריו רמב"ן מעיד, שראה מטבעות עתיקים נוספים: "וכן ראיתי מן המטבע ההוא בצורות הן ובכתיבה ההיא חצי משקלו, והוא חצי השקל אשר היו שוקלים לקרבנות". מטבעות כעין אלה שראה רמב"ן ידועים כיום בממצא הארכאולוגי, והם מטבעות שנטבעו בחמש שנות המרד הגדול (66-70).⁵ המטבעות מקבוצה זו הם מהיפים ביותר והשמורים ביותר שנמצאו בארץ, ובכמויות רבות יחסית. החשמונאים, ואף הורדוס, לא טבעו כלל מטבעות כסף, אלא פרוטות נחושת, ואלה קיבלו ציפוי של פטינה. לעומתן נשמרו מטבעות הכסף בעינם. המשקל הגבוה יחסית עזר להשתמרותם, ובעיקר, שימושם בהיקף גדול מצד אחד, אבל לאורך תקופה קצרה של חמש שנים בלבד, שלאחריהן היה אסור להשתמש בהם, גרמו לכך שלא נשחקו ונגנזו במספרים גדולים.

שלוש כתובות בכתב העברי העתיק חקוקות על המטבעות האלה: בצדם האחד כתוב "ירושלם הקדושה", כפי שציין רמב"ן. בצדם השני כתוב "שקל ישראל", ובאותו הצד באה גם הכתובת השלישית, שהיא ציון השנה במניין שנות המרד, בראשי תיבות: "ש"א", "ש"ב" וכו'. רמב"ן אינו מזכיר את מניין השנים, ונראה כי הוא והשומרונים שקראו בעבורו את הכתב, לא הצליחו להבין את משמעותם של ראשי התיבות האלה.

ר' עזריה מן האדומים (1513-1578) מביא את דברי רמב"ן, ומציין כי הוא עצמו ראה מטבע דומה לזה שראה רמב"ן, ועליו הכיתוב "שקל ישראל". ר' עזריה ראה את המטבע בעירו פיררה שבאיטליה, והוא מספר כי המטבע הובא לשם מירושלים. גם הוא לא הבין את משמעות האותיות ש"ד על המטבע שבידו, וחשב שהן ראשי תיבות של "שקל דוד", אולם הוא הבחין בחוסר ההתאמה בין הקריאה שהציג רמב"ן ובין הכיתוב על המטבעות מן הסוג הזה, והוא כותב: "לבי אומר לי כי הרב נחמני ז"ל שכח וכתב 'שקל השקלים' תחת 'שקל ישראל'".⁶

מה גרם לטעות זו בקריאת הכתובת "שקל ישראל"? יעקב משורר⁷ ניסה למצוא פתרון לשאלה

⁵ ראו: יעקב משורר, **אוצר מטבעות היהודים**, ירושלים תשנ"ח, עמ' 105-117, 313-315.

⁶ עזריה מן האדומים, **אמרי בינה** (החלק השלישי מן הספר מאור עיניים), פרק נו, מהד' וילנא תרכ"ו, עמ' 451.

⁷ יעקב משורר, **הצד השלישי של המטבע**,